

L'EMPRESA DE VALÈNCIA: ALBARRASÍ COM A PART ACTIVA EN LA CONQUESTA

CARLOS FUERTES

ALBARRASÍ

Resum: Les terres valencianes van ser objectiu d'expansió per a la Corona d'Aragó. Un territori, poc estudiat, va participar més activament en l'empresa de la conquesta: Albarrasí.

Des de molt abans de la conquesta cristiana de Sharq Al-Àndalus, la previsió de dur a terme dita empresa va estar ja present pels regnes d'Aragó i de Castella en el segle XII. Com a objectiu de les corones emergents peninsulars veïnes, Albarrasí va patir les persecucions i cavalcades d'aquests regnes durant molt de temps.

La conquesta del Regne de València, a mans de la corona i la noblesa catalanoaragonesa, va suposar per a ambdós territoris una expansió no sols territorial, sinó també, econòmica, de manera que tant catalans com aragonesos van ampliar les seues possibilitats com ara les comercials i agrícoles. La riquesa de la terra valenciana no radicava tan sols en les enormes possibilitats d'agricultura que ofería l'horta, o altres llocs proclius o benignes en l'obtenció de productes agraris, sinó també, en l'activitat pecuària. Diversos

llocs depenien econòmicament d'aquesta activitat, resultant profitosa l'obtenció de la llana, productes derivats –potser en menor grau- i la pròpia carn¹.

Foto extreta de CASTAN ESTEBAN, J.L., *La trashumancia en la Sierra de Albarracín*.

Així, podem destacar la rellevància valenciana en aquesta activitat econòmica. Ja en mans cristianes, es comptava ja entre les diverses vies que s'usaven des de les tres serres ibèriques, pel famós camí dels *cabañeros*².

No obstant això, no sols aragonesos i catalans van buscar els avantatges de la conquesta del futur Regne de València, sinó també un territori que, si bé no és desconegut, no s'ha incidit en la seua importància. Ens referim a les terres mantindrà amb les terres valencianes una

estreta relació. El seu senyor en temps de Jaume I, Pedro Fernández d'Azagra, va buscar en l'amistat del monarca el favor territorial i econòmic de la conquesta, participant activament en ella. Així mateix, és rellevant destacar el paper que va jugar el bisbat d'Albarrasí durant l'empresa del conqueridor, perquè si bé obeïa en gran manera a l'arquebisbe de Toledo, no és menys cert que aquesta institució d'Albarrasí va jugar un paper destacat en esdeveniments

¹ MORENO GARCÍA, Marta; «Musulmanes y cristianos en la Sierra de Albarracín (Teruel): una contribución desde la Arqueozoología para la historia de la trashumancia» en CASTÁN ESTEBAN, J.L. y SERRANO LACARRA, Carlos (coord.); *La Trashumancia en la España mediterránea. Historia, Antropología, Medio Natural, Desarrollo Rural*. Centro de Estudios de la Trashumancia, CEDDAR, Zaragoza, 2004, p. 253.

² CASTÁN ESTEBAN, J.L., *La trashumancia en la Sierra de Albarracín*, [En línia] http://www.aragon.es/estaticos/GobiernoAragon/Departamentos/PoliticaTerritorialJusticiaInterior/Documentos/docs/Areas/Informaci%C3%B3n%20territorial/Publicaciones/Coleccion_Territorio/Comarca_Sierra_Albarraquin/02%20Trashumancia.pdf [Consultat a 4 de Maig de 2013] p.128..

venidors. Per tant, passarem a resumir breument la història política d'unes terres que, encara que lliures jurisdiccionalment de qualsevol monarca peninsular, es trobaven lligades a l'evolució política dels seus veïns.

Trets generals del senyoriu independent d'Albarrasí

Aquest territori va ser, des de l'any 1170 aproximadament, un lloc jurisdiccionalment lliure de qualsevol autoritat peninsular³. Sense entrar a fons en aquests assumptes, sí que direm que hi ha escàs debat historiogràfic actualment sobre aquest període que comprèn els segles XII i XIII en referència a la independència d'Albarrasí. Se sap que Albarrasí va ser donada – altres autors consideren que va ser conquerida – a Pedro Ruiz d'Azagra en la segona mitat del segle XII per part del rei Llop de Múrcia, Muhammad Ibn Mardanix, a aquest noble navarrés, en recompensa dels seus servicis en certes campanyes bèl·liques⁴. D'aquesta manera, es constituïa un territori legítimament independent de la sobirania d'aragonesos, castellans i ,en gran mesura, navarresos; per la qual cosa s'establia com una verdadera amenaça per als regnes de Castella i Aragó. Prova d'això és que va ser la constant aprovació de pactes per a finalitzar amb la dinastia Azagra, fer la guerra a Navarra i prendre Albarrasí⁵. Tot i això, les maquinacions polítiques van ser d'escàs resultat. Des de llavors, sobretot el primer senyor d'Albarrasí, Pedro Ruiz d'Azagra, i el seu germà i successor en el senyoriu, Fernando Ruiz d'Azagra, van saber jugar en ambdós bans, sent favorables a un monarca o a un altre en funció de la conjuntura; és així com a canvi rebien béns i donacions, arribant a ser durant algun temps senyors de Daroca, Calataiud i Terol.

---

³ ALMAGRO, Martín; *Historia de Albarracín y su sierra, Tomo III, El señorío soberano de Albarracín bajo los Azagra*. Instituto de Estudios Turolenses, Teruel, 1959, pp. 9-10.

⁴ *Ibidem*, pp. 18-19.

⁵ *Ibidem*, pp. 54-60.

Albarrasí vista des del Castell. Al fons s'observa la Torre del Andador. Una miqueta més prop, s'observa la torre de la catedral. *Foto de Carlos Fuertes Doñate.*

Així doncs, els Azagra es van encomanar com a vassalls de Santa Maria i es van anomenar senyors d'Albarrasí. Van saber establir-se, doncs, com una frontera entre tres territoris –Castella, Aragó i el Sharq Al Àndalus- aprofitant-se d'uns acostaments convenients a les corts. Altrament, la teòrica independència jurisdiccional què va gaudir el territori

d'Albarrasí durant més d'un segle no va anar acompanyada d'accions polítiques totalment independents i fruit de les decisions exclusives dels Azagra com a senyors d'Albarrasí, exceptuant diverses ràzzies i preses de possessions mussulmanes a terres valencianes⁶. Més bé, podem vore la participació política dels senyors d'Albarrasí com a membres d'una cort –castellana o catalanoaragonesa- rebent sempre algun benefici.

Així mateix, la decisió de no prendre més títol que *señor d'Albarraçin* o *dominus Albarrazin*, alhora de la invocació a Santa Maria, implicava de forma indirecta una independència paradoxalment dependent de les decisions polítiques veïnes. Es tractaria, per tant, d'una política dependent i beneficiària que generava un augment de poder en mans de la dinastia Azagra, els quals mai es van proclamar independents obertament.

⁶ Ens referim a la localitat de Bejís, en l'actual província de Castelló, l'església de la qual va ser donada al bisbe d'Albarrasí per l'Azagra.

Jaume I i Pedro Fernández de Azagra

Com ja s'ha comentat, la política d'Albarrasí es basava a immiscir-se en assumptes tan castellans com aragonesos, d'aquesta manera, a la mort de Pere II i durant la minoria d'edat de Jaume I, el tercer senyor d'Albarrasí, Pedro Fernández de Azagra, es va imbuir totalment en les baralles de la noblesa catalana i aragonesa. Resultat d'això, arribà a governar al sud de l'Ebre en la divisió realitzada pel llegat papal per tal de posar fi a les disputes⁷. Tal era la influència d'este noble d'ascendència navarresa, que va arribar a ser majordom major del regne l'any 1218.

Si bé l'any 1220, amb tan sols tretze anys d'edat, Jaume I va posar setge a la ciutat d'Albarrasí, manejat per la noblesa contrària a Pedro Fernández d'Azagra, sense cap èxit en l'assetjament; en 1223 veiem novament a l'Azagra en la cort aragonesa. S'ha conservat un document en què Pedro Fernández d'Azagra fa menció a una expedició a *terra de sarraïns* l'any 1220, expedició probablement encaminada a terres valencianes per proximitat geogràfica.

Aquest personatge d'Albarrasí és, potser, més conegut per aparéixer en el *Llibre dels Fets* en el moment en què al monarca se li comunica la presa de Morella per part de Balasc d'Alagó, així com en alguns altres passatges. Cal dir però, que la seua persona és molt més influent i pròxima al monarca del que la crònica ens mostra; nombrosos documents de la conquesta de València mostren com a testimoni a Pedro Fernández d'Azagra.

Així mateix, és necessari destacar la figura del bisbe d'Albarrasí. Davall la protecció de l'arquebisbe de Toledo, es va erigir a Albarrasí la seu episcopal que, en teoria i en relació amb *La Hitació de Wamba*⁸, es constituïa com l'antiga

---

⁷ ALMAGRO, Martín; *op.cit.*, p.160.

⁸ La hitació de Wamba era un document visigòtic pel qual quedaven establides, segons divisions eclesiàstiques, les diverses regions de la Península Ibèrica

diòcesi, primer *arcabricense* i posteriorment *segobricense*⁹. Era aquesta una maniobra tant de l'arquebisbe de Toledo, com del bisbe d'Albarrasí, atès que a la diòcesi *segobricense*, sempre tergiversant i malinterpretant el document visigòtic, li correspondrien tota la vall del Millars, el Palància i el Túria fins a Lliria¹⁰. Veiem així, tant en les ambicions de Pedro Fernández d'Azagra, aproximant-se de forma més que interessada a la figura del jove monarca, com en les del bisbe d'Albarrasí tractant de rebre tota la jurisdicció ja mencionada, una intencionalitat d'obtenció de beneficis dins d'una política que començava a estar encaminada a un objectiu clar: la conquesta del futur Regne de València.

La conquesta del Regne de València

Jaume I va convocar host l'any 1233 a Terol, quan el senyor d'Albarrasí es trobava com a acompanyant del monarca, tal com indica el conqueridor en la crònica. És cert que, Pedro Fernández d'Azagra va realitzar dues vegades un pacte de vassallatge amb el monarca¹¹, però les relacions vassallàtiques durant l'Edat Mitjana poden arribar a ser verdaderament confuses, ja que les cerimònies de comanda són nombroses i, sovint, diverses en una mateixa persona.

Amb aquests pactes, l'Azagra buscava un benefici novament, ara en terres valencianes. La primera acció bèl·lica, narrada pel propi monarca, van ser les corregudes prop de Xèrica, comptant-se entre els presents el senyor d'Albarrasí. Així mateix, va estar a la localitat de Borriana, junt amb el Bisbe d'Albarrasí, l'últim l'encarregat de realitzar les misses durant la conquesta al llarg del Maestrat i, el que reba en la seua jurisdicció Sogorb, a més d'alguns altres llocs. Per tant, per mitjà de diversos documents i del *Llibre dels feyts*, podem trobar el senyor d'Albarrasí junt a Jaume I. Entre els moments més destacats, podem citar la presa de Silla junt a Eiximen d'Urrea, així com la signatura, com a

⁹ ALMAGRO, Martín; *op.cit*, p.65.

¹⁰ *Ibidem*, p.186.

¹¹ *Ibidem*, p.194 i 198.

testimoni, de la capitulació de la ciutat de València l'any 1238¹². El passatge en què el monarca dóna a conèixer el pacte secret amb Zayyan, pel qual ha aconseguit València, és fonamental per a entendre la política interessada del noble d'Albarrasí –com d'altres tants catalans i aragonesos-, perquè diu el rei:

«El senyor Nuno, el senyor Eiximèn d'Urrea, el senyor Pero Ferràndec d'Açagra i el senyor Pero Cornell van perdre el color com si els haguessen ferit al cor».

És per això que, Jaume I plasma la reacció d'aquests nobles, deixant veure clarament que el bé del monarca no era exactament el de la noblesa, entre els quals es comptava amb el senyor d'Albarrasí.

Algunes localitats del País Valencià van passar a les mans de Pedro Fernández d'Azagra, com per exemple anomenant-lo senyor d'Ademús, Castellfabib, Càrcer, Tuesa, Altura, i, probablement de Domenyo i Xelva¹³. En el cas d'aquesta última localitat, hi ha un document valuós pel qual Jaume I i Pedro Fernández d'Azagra establien una sèrie de mesures relacionades amb la ramaderia, constatant així,, que els ramaders del senyoriu de l'Azagra quedaren eximits del peatge fins a terres de Xelva; a més, aquests ingressos serien repartits a parts iguals entre el noble i el monarca, entre altres clàusules. D'aquesta manera els ramaders d'Albarrasí trobaven majors extensions on pasturar els seu bestiar¹⁴, i que al mateix temps servia d'impuls a l'economia de l'Azagra¹⁵.

Amb tot això, és innegable l'estreta relació que va haver-hi entre les terres valencianes per ma de l'estreta relació entre Jaume I i Pedro Fernández d'Azagra, que va veure en la conquesta del futur Regne de València una possibilitat d'expandir els seus dominis i la seua influència. Els seus motius

¹² ALMAGRO, Martín; *op.cit.*, p.193

¹³ *Ibidem.*, pp.190, 200 y 221.

¹⁴ ALMAGRO, Martín; *op.cit.*, pp. 199-200.

¹⁵ CASTÁN ESTEBAN, J.L; *op.cit.*, p. 130.

econòmics no són del tot clars, perquè si bé va aconseguir l'anomenat pacte referent a Xelva i algunes localitats, no és menys cert que va acabar endeutat.

Així doncs, València va ser un reclam per a l'expansió territorial i econòmica, no sols dels nobles que habitualment se citen com a aragonesos i catalans, sinó també d'un senyor feudal poc estudiat, com és Pedro Fernández d'Azagra.

Bibliografia

ALMAGRO, Martín; *Historia de Albarracín y su sierra, Tomo III; El señorío soberano de Albarracín bajo los Azagra*. Instituto de Estudios Turolenses, Teruel, 1959.

ALAMÁN ORTIZ, Manuel; *Los Heredia. Poder Feudal sobre Gea*. Perruca. Artes Gráficas, 1996.

CASTÁN ESTEBAN, J.L., *La trashumancia en la Sierra de Albarracín* [En línia] http://www.aragon.es/estaticos/GobiernoAragon/Departamentos/PoliticaTerritorialJusticiaInterior/Documentos/docs/Areas/Informaci%C3%B3n%20territorial/Publicaciones/Coleccion_Territorio/Comarca_Sierra_Albarraquin/02%20Trashumanacia.pdf [Consultat a 4 de Maig de 2013].

FERRANDO, Antoni i ESCARTÍ, Vicent Josep; *Llibre dels Fets de Jaume I*, Ed. Afers, Catarroja, 1995.

LEDESMA RUBIO, M.L.; *Las Órdenes Militares en Aragón*, Caja de ahorros de la Inmaculada, Aragón, 1994.

MORENO GARCÍA, Marta; "Musulmanes y cristianos en la Sierra de Albarracín (Teruel): una contribución desde la Arqueozoología para la historia de la trashumancia", en CASTÁN ESTEBAN, J.L. i SERRANO LACARRA, Carlos (coord.); *La Trashumancia en la España mediterránea. Historia, Antropología,*

Medio Natural, Desarrollo Rural. Centro de Estudios de la Trashumancia, CEDDAR, Zaragoza, 2004, pp. 233-262.

MOTIS DOLADER, M.A.; *El señorío cristiano de Albarracín. De los Azagra hasta su incorporación a la Corona de Aragón* [En línea] http://www.aragon.es/estaticos/GobiernoAragon/Departamentos/PoliticaTerritorialJusticiaInterior/Documentos/docs/Areas/Informaci%C3%B3n%20territorial/Publicaciones/Coleccion_Territorio/Comarca_Sierra_Albaracin/02%20Se%C3%B1orio%20cristiano.pdf [Consultat a 4 de Maig de 2013].